

A magántanítás problémája a hazai középiskolai oktatásban a XIX. század utolsó harmadában

VINCZE Tamás

**Nyíregyházi Egyetem Alkalmazott Humántudományok Intézete,
Nyíregyháza**

tamvincze@freemail.hu

DOI: 10.18427/iri-2019-0060

Tanulmányomban az oktatás-nevelés történetének egy eddig kevés figyelemre méltatott szereplőjének, a diákok délutáni (otthoni) tanulását felügyelő és segítő instruktornak, házitanítónak a XIX. század végi magyar társadalomban betöltött feladatával, a középosztálybeli családok fiai mellett teljesített munkájával s e munka értékelésével kívánok foglalkozni. Mai szóval második iskolának neveznénk az ismeretek rögzítésének, az iskolában megszerzett tudás kiegészítésének és megszilárdításának ezt a formáját. (Ezt a meghatározást megtoldhatjuk azzal a megállapítással, hogy sok esetben az iskolában meg nem szerzett tudás pótlásáról, utólagos elsajátításáról gondoskodik/gondoskodott ez az oktatási forma.) A dualizmus kori pedagógiai sajtó figyelme is kiterjedt a házitanítói intézményre: ez az egyre szélesebb körben elterjedt gyakorlat pedagógusetikai, didaktikai és módszertani problémák egész sorát vetette fel, az iskolák sem hunyhattak szemet felette. Bár a pedagógiai sajtó óvatosan és inkább csak feltételezésekre támaszkodva artikulálta az instruktorkérdést, már maga az, hogy terítékre került, jelzi a fontosságát.

Kutatásom során az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny és a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1867 és 1900 közötti számait tekintetem át, ezekben vizsgáltam a magántanítással foglalkozó cikkek tartalmát, valamint az egyes cikkek nyomában kibontakozó polémiákat, a bennük felsorakoztatott érveket. Napjainkban az árnyékoktatás vizsgálata újra előtérbe került. Gordon Győri János nemrég kezdett foglalkozni a téma eddig kevésbé kutatott szeletével, a „gyerektanárok” jelenségével. E jelenség történeti megközelítéséhez, a „diáktanítók”, „diáktanárok” XIX. sz. végi működésének feltárásához és értékeléséhez, valamint a felnőtt tanárok privát óraadásban megnyilvánuló jövedelem-kiegészítésének korabeli megítéléséhez kívánok hasznos adalékokkal hozzájárulni az írásomban ismertetett vélekedések, polémiák által.

Egy félillegális pedagógiai szolgáltatás a hivatalos pedagógia mérlegén

Az instruktorság intézménye egyenesen virágzott a kiegyezés utáni Magyarországon: számos felsős gimnazista, egyetemi hallgató számára az egyetlen lehetséges mellékfoglalkozást, jövedelemforrást jelentette a házitanítószkodás. Az iskolai oktatómunkát kiegészítő, elmélyítő vagy korrigáló otthoni tanításra több kifejezés is élt a XIX. század végi pedagógiai sajtóban: említették *correpetitio*, *instructio*, *privata* és *magántanítás* néven is ezt a jelenséget, s e szavak nagyrészt ugyanazt a tartalmat fedték. (Akadtak természetesen olyan szerzők, akik az egyes fogalmak tartalmának árnyalatnyi különbségeit is hangsúlyozták.) A magántanítás intézményéről elsőként azt kell megjegyeznünk, hogy félillegálisan működött. Minthogy az iskola, az oktatásügy mindvégig konkurenciát, didaktikai sarlatánságot, pedagógiai kontárkodást látott az instruktori gyakorlatban, már az 1880-as években az volt a legfőbb célja, hogy ellenőrzése alá vegye, leszabályozza ezt az alig átlátható, nehezen felderíthető szolgáltatást, s miután ellenőrzése alá vonta, fel is számolja, véglegesen meg is szüntesse ezt a gyakorlatot. Ennek természetesen keményen ellenálltak az instruktori rendszer aktorai, a szolgáltatást életre hívó és életben tartó (sőt: felvirágoztató) klientúra éppúgy, mint az ebből élő társadalmi réteg (a házitanítószkodás az 1890-es évek Budapestjének társadalmában már szinte külön életforma volt). Ha már felderíteni, alaposan feltérképezni nem is tudta a hivatalos oktatásügy a második iskola e korai változatát, azért mindent megtett, hogy szerepét, jelentőségét lekicsinyelje.

Találunk a dualizmus kori pedagógiai szakfolyóiratok cikkeinek szerzői között olyan szakírókat, akik azt is tagadta, hogy egyáltalán reális igényen alapul az instruktorrendszer, s úgy próbálta beállítani ezt a gyakorlatot, mint egy káros és felesleges divatjelenséget, amelyet a szülők úrhatnomsága, túlvédő gondoskodása, túlbiztosító szándéka éltet. Egy-két cikkíró elismerte ugyan az instruktorhálózat létjogosultságát, de a szolgáltatás létrejöttének és virágzásának indoklásakor elhárította az iskoláról a felelősséget. Azt próbálták bizonygatni, hogy a házitanítók iránti kereslet fellendülése, s az általuk kínált szolgáltatások egyre szélesebb körű igénybevétele nem az iskola sikertelenségét bizonyítja, hanem jóval inkább annak a számlájára írható, hogy a középiskolába olyan képességű diákok kerülnek, akik nem valók oda (ez részben igaz is, a XIX. század végére tehető a középiskolai tanulmányok iránti igény erőteljes megnövekedése, amit Móricz olyan kiválóan mutat be pl. a *Forr a bor c. regényében*), nem véletlen tehát, hogy egyesek az akkori középiskolai diáktársadalom kontraszelekciójában keresték a magántanítói szolgáltatás iránti igény fennmaradásának és megnövekedésének az okát.

A téma fontosságát jelzi, hogy az Országos Középiskolai Tanáregyesület XX. közgyűlésén is napirendre került. Az 1886. július 5-én és 6-án Budapesten megrendezett közgyűlésen Vida Károly tartotta a vitaindító előadást a középiskolai magántanításról. Először ismertette a

magántanítás történetileg kialakult válfajait, s külön-külön is szolt az egyes formákról. Az előadó alapállása a korrepetálás azon formájával kapcsolatban, amikor egy diáktanító segíti a gyengébb előmenetelű tanulót, egyértelműen negatív. Helyteleníti azt is, hogy a fővárosi iskolákban a tanárok sem törődnek azzal, ki (milyen képzettségű instruktor) segíti, irányítja a rászoruló diákok otthoni tanulását. A vidéki középiskolák tanárait ebből a szempontból éberebbnek, körültekintőbbnek tartja. Erről a különbségről a következő meglátásai vannak: *„A vidéki középiskolákban, bár nem mindenikben, kissé több gondot fordítanak a correpetitorokra, könnyebben is tehetik azt, mert a »kereslet« is kevesebb, de még inkább a »kinálat« s így a correpetitorok jobbra ugyanazon intézet jobb tanulói közül kerülnek ki, kiknek némi utasítással való ellátása s bármi csekély számbavétele működésüknek könnyű dolog s jó hatással is van. A felügyeletet, mely legfőleg csak arra terjed ki, hogy a correpetitoroktól az igazgató a tanítási időt bekéri, ugyancsak ő, vagy az osztálytanár gyakorolja az által, hogy a meghatározott időben tanítót és tanítványt meglátogatja s arra is ügyel, hogy egy-egy kiválóbb tanuló efféle privát-teendőkkel idejét tulságosan el ne fecsérelje. Néhol maga az igazgató, vagy az az osztályfő ajánlja a szülőknek correpetitor fogadását, ez azonban csak kivételes és ritka esetben történik, a mi könnyen is érthető amaz általánosan uralkodó elvből kifolyólag, hogy a correpetitióknak csak nagyon kétes értékű becse van”* (Vida, 1886:30).

Vida arról is kikérdezett néhány középiskolai igazgatót, hogy milyen életkorú diáktanítót, korrepetitort szoktak ajánlani a gyengébb képességű, nehezebben tanuló diákok mellé. A megkérdezett igazgatók többsége arról számolt be, hogy a jó magaviseletű, de gyengén tanuló diákok mellé többnyire a saját osztályukból választanak instruktort, ha azonban a tanulásban segítséget igénylő fiú magaviselete is kifogásolható, akkor felsőbb osztálybeli és erélyesebb diákokat ajánlanak mellé. Ez érthető, hiszen ebben az esetben biztosítani kell az oktathatóság alapfeltételét, a fegyelmezett magatartást is, ehhez pedig idősebb, határozottabb korrepetitorra van szükség, aki megbirkózik a tanuló esetleges ellenállásával, csínytevéseivel is. Néhány igazgató azt nyilatkozta e kérdés kapcsán, hogy alsós gimnazista tanulók mellé csak a felsőbb osztályokból szoktak diáktanítót választani. Vida nem ért egyet ezzel az eljárással, nemtetszését a következőképpen indokolja: *„A felsőbb osztálybeli sokkal jobban el van foglalva, mint sem kellő gondot fordíthatna az alsóbb osztálybeli tantárgyaira s mellé még a legtöbb esetben az illető tanárnak módszerét, kérdés módját sem ismeri s így alig vezetne nagyobb sikerre ez az eljárás; különben is, csak az a cél, hogy a gyengébb tanuló óráról órára készíttessék a leczkére, ezt pedig a saját osztálybeli jobban teljesítheti, mert együtt tanul gyengébb társával, szabad idejéből se veszít tehát annyit”* (Vida, 1886:31). Eszmefuttatásának lezárásában az előadó megismétli a vitaindítóban részletesen kifejtett álláspontját: úgy véli, a funkcióját megfelelően betöltő középiskolai oktatás mellett a magántanítás bármilyen formája szükségtelen, s korrepetitorok alkalmazása helyett inkább a diáktársadalom erősebb szelekciójára, alapos megrostálására lenne szükség, hogy a középiskolai tanulmányokra alkalmatlanokat ne

kelljen koloncként magával hurcolnia a sokszor amúgy is nagy létszámú gimnáziumi és reáliskolai osztályoknak. Vida éppen a középiskolai oktatás minőségének és presztízsének megőrzése érdekében ragaszkodott ehhez az állásponthoz, amelyet – a sorok mögül is érezhető indulattal – így védelmez: „... azt nem türhetjük tovább saját reputatiónk érdekében sem, hogy a nyilvános középiskolákat a tudományok kísérleti telepeinek tekintsék a szülők; ha tehetségnélküli vagy későn fejlődő fiaikkal kísérleteket akarnak mégis tenni, vigyék az örökös correpetitio műhelyeibe, a magán-nevelő és oktató intézetekbe” (Vida, 1886:34). Az előadáshoz többen is hozzászóltak, s volt köztük, aki védelmébe vette a magántanítás intézményét. Fischer Lajos pápai tanár pl. azzal indokolta a magántanítás szükségességét, hogy igazából instruktorként tudja a gyermeket rávezetni arra, hogyan is kell tanulnia, ezt a feladatot ugyanis az osztályok túltömöttsége miatt a tanárok nem vállalhatják. Azt még Kármán Mór is leszögezte, hogy a gyermekek önmunkásságát ellenőrizni kell, bár abban ő sem volt biztos, hogy erre éppen az instruktori rendszer lenne a legalkalmasabb.

A pedagógiai lapokban a magántanításról cikkező tanárok többsége leginkább természetesen arról elmélkedett, mivel lehetne kiváltani, lecserélni, hogyan lehetne kiküszöbölni a házitanítói rendszert. Szilasi Móric egy 1886-os írásában, amely a *Magyar Tanügyben* jelent meg, azt ajánlja Kármán Mórra hivatkozva, hogy vezessék be a középiskolákban a délutáni iskola rendszerét, így meg lehetne szüntetni a magántanítás ellenőrizhetetlen és káros úzusát, s a tanulási folyamat minden része kizárólag az iskola fennhatósága alatt maradna. Ez a gyakorlat egyébként priváta néven a XIX. század legvégéig, a XX. század elejéig létezett a református kollégiumok egy részében és némely katolikus iskolában is. Az állami középiskolák sosem alkalmazták. Szilasi így ennek a valójában ismert, hagyományokkal rendelkező gyakorlatnak az állami iskolákba való bevezetését, modernebb formájú felélesztését javasolja. Írásában kimutatja, hogy ebből a kísérletből minden érintett profitálna. Elsősorban a szülők, hiszen azt a pénzt (illetve annak csak egy részét, töredékét), amit most a házitanítónak fizetnek, az iskolának adnák, és nyugodtabbak lehetnének, mert gyermekük tanulása mégiscsak szakszerű felügyelet alatt folya. A gyerekek sem lennének többféle hatásnak kitéve, hiszen délután is a saját iskolájukban foglalkoznának velük, ott kapnák meg a leketanuláshoz szükséges segítséget. Nem utolsósorban az iskola számára is előnyös lenne ez a megoldás, mivel újabb bevételi forráshoz jutna, s egyben néhány szegény sorsú tanárjelöltet is tudna foglalkoztatni, akik ezen a módon némi jövedelmet és pedagógiai tapasztalatot is szerezhethetnének. Szilasi azt is megemlíti a cikkében, hogy a VII. kerületi állami gimnázium tanári kara már 1886-ban felhívással szándékozott fordulni a szülőköz, össze kívánták írni, kik lennének hajlandók a gyermekeiket az általuk kezdeményezett délutáni iskolába beadni.

Az említett délutáni iskolában folyó tanulást egyébként a következő módon képzelte el Szilasi Móric: „*Délután a fiuk megint eljőnnének az iskolába, télen 3–6, nyáron 3.30–6.30-ig. Itt azután külön e célra alkalmazott [...] tanárjelöltek vezetése és támogatása mellett elvégeznék*

írásbeli és szóbeli feladataikat, külön torna-tanárok ügyelnének fel játékaikra, esetleg tanítanak őket újakra, volna ének-tanárjuk, a ki hetenként egyszer-kétszer énekelni tanítana, és egy munka-tanár, a ki a rossz időben a szobában mulattatná, foglalkoztatná a fiukat. [...] Az illető tanárjelöltek az osztálytanárok erkölcsi hatósága alatt állnának; kötelesek volnának folyton hospitálni, diariumot kellene vezetniök a napi eseményekről, és nekik kellene az írásbeli dolgozatokat is javítaniok, a mely munka most annyira megbénítja mindnyájunknak pedagógiai s tudományos haladását” (Szilasi, 1886:52). Szilasi leírásából kiderül, hogy az általa megálmodott intézmény a későbbi tanulószoba-rendszer és a napközi otthonos iskola előképe volt. Az általa ismertetett terv – vélhetően érdeklődés hiányában – nem jutott a megvalósításig. A mögötte meghúzódó cél azonban nyilvánvaló volt: ilyen úton szerették volna felszámolni a privát tanítás iskolájuk diákjait érintő hálózatát.

Az iskola előítéleteit, ellenségességét az instruktorpiaccal szemben jól példázza Malmosi Károly egyik írása az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1874/75-ös évfolyamában. Malmosi már a cikke elején leszögezi, hogy a házitanítók munkája száz esetből nyolcvanban inkább rontás vagy legalábbis nem becsületes, a szó szoros értelmében vett tanítás. Ennek okát a szerző abban látja, hogy a legkevesebb instruktor érti meg a célt, amelynek eléréséért felfogadták. A többség látszatteljesítményeket ugyan fel tud mutatni a tanítványjaival, de gondolkodni nem tanítják meg a tanulásban sikertelen diákokat. Malmosi ezért több javaslatot is megfogalmaz a félillegális instruktorrendszer kontrolljának megvalósítására. Elsőként azt ajánlja, a középiskolákban léptessék életbe rendelkezésként, hogy *„a gymnasiumba (reáliskolába) járó tanuló mellé instruktort fogadni az osztály főnökének megkérdezése nélkül nem szabad”* (Malmosi, 1875:299). Szükségesnek tartaná azt is, hogy ezt a rendelkezést az egyes iskolák az értesítőikben is közzétegyék. Ha azonban ilyen rendelkezés kiadása nem mégsem megoldható, legalább azt elengedhetetlennek véli, hogy az iskolában tanító tanárok *„befolyást gyakoroljanak”* az instruktorokra. *„Hívják meg őket magukhoz – indítványozza Malmosi – s adjanak nekik kellő rövid útmutatásokat, hogy mily eljárást kövessenek”* (Malmosi, 1875:300). Azt is lényegesnek tartja a tanári érdekeket buzgón védő szerző, hogy kartársai közöljék a diákjaik mellé elszegődött instruktorokkal a szerepük és felségterületük határait. Ajánlatos szerinte a személyes találkozáskor felvilágosítani a házitanítót arról a fontos körülményről, hogy az instruktorok működése csak a tanulás felügyeletére és legfeljebb az ellenőrzésre szorítkozhat. Nem riadna vissza a házitanító nyílt megfenyegetésétől sem. Teljes komolysággal javasolja: *„... mondjuk meg a tanítónak nyíltan, hogy elbocsáttatására fogunk törekedni, ha nem hagyja a tanulót önállóan gondolkodni s függetlenül dolgozni, vagy épen netalán a tanítvány helyett ő maga dolgoznék”* (Malmosi, 1875:300). A tanulságos írás, amelynek szerzője a magántanítás korlátait pedagógiai érvekkel kívánja szűkre szorítani, kiválóan tükrözi az iskolák hamis elképzeléseit saját hatáskörükről. Ahogy az akkori középiskola a tanulók magánolvasmányait is ellenőrizni kívánta, ugyanolyan módon felügyelet, kontroll alatt akarta

tartani a diákok otthoni tanulását, felkészülését is. Jogosan vetődik fel a cikk mai olvasójában a kérdés, volt-e ehhez valaha is joga az iskolának, nem lépte-e túl ezzel a szándékkal a saját kompetenciája határait.

Kik vállaltak instruktorkodást a dualizmus kori Magyarországon?

Érdekes röviden azt is megvizsgálni, kik voltak ennek a szolgáltatásnak az életben tartói, kik vállaltak házitanítóságot a XIX. század utolsó évtizedeiben Magyarországon, mely társadalmi és foglalkozási rétegekből kerültek ki a középiskolás diákok otthoni tanításában közreműködő instruktorkok. Természetesen erről nem maradtak fenn adatok, egy kisebb felmérés azonban tartalmaz érdekes adalékokat e témához a *Magyar Tanügy* 1886-os évfolyamában. A már említett Szilasi Móric ugyanis összegyűjtötte iskolájában, a VII. kerületi állami gimnáziumban azoknak a tanulóknak a nevét, akik mellé a szülők instruktort fogadtak a délutáni tanulásra. Úgy találta, iskolája diákjainak körében nagyon elterjedt ez a gyakorlat: a tanulók mintegy egyharmada részesült ilyen segítségben, 113 fiú mellett 111 instruktort alkalmaztak a gyermekük jövőjéért, tanulásának sikeréért aggódó szülők. Szilasi kíváncsi volt az instruktorkok foglalkozására, előképzettségére, így ezt is felmérte. Statisztikája alapján képet lehet alkotni – ha nem is éppen árnyaltat – a korabeli fővárosi házitanító-kínálatról. A 111 instruktork több mint egyharmada, 41 fő orvosnövendék volt. (Ez jól mutatja azt, hogy az orvosi kar hallgatóinak volt a legnagyobb szükségük külön jövedelemre, hiszen tanulmányaik költségesek voltak, s maga a tanulmányi idő is hosszú volt, emellett az orvostanhallgatók többsége alacsonyabb társadalmi rétegből is érkezett, mint mondjuk a jogászok legnagyobb része.) A 111 főből 17 instruktork középiskolai tanuló volt, jogász mindössze 13 volt közöttük, műegyetemi hallgató 8, rabbinövendék 4, rajtuk kívül szerepelt még Szilasi felmérésében 3 táviró hivatalnok, egy kereskedelmi akadémiái hallgató, egy számvevő gyakornok és még egy állatorvos is akadt a magántanításra vállalkozók között. Igazi „szakembert”, akinek megfelelő előképzettsége volt, keveset talált a házitanítók között, mindössze 16 instruktorkról lehetett az mondani, hogy volt némi pedagógiai előismeretük, elméleti tudásuk. Közülük 8 fő mellett a „bölcész”, 6 mellett a „tanárjelölt” és 2 mellett a „tanító” státuszmegjelölés állt. Némi magyarázatot igényelhet a „bölcész” és a „tanárjelölt” kategóriák elkülönítése, Szilasi értelmezésében a bölcész valószínűleg alsóbbéves filozoptert jelenthetett, míg a tanárjelölt szakvizsgás egyetemistát, akinek már csak a pedagógiai vizsgája volt hátra. A VII. kerületi gimnázium növendékeinek házitanítóit összegző statisztika egyébként azért is elgondolkodtató, mert az derül ki belőle, hogy többségükben mindenféle pedagógiai felkészültség nélkül, pusztán rászorultságukban vállalták a magántanítást, ehhez azonban sem elegendő lexikális tudásuk, sem kifinomult pedagógiai kultúrájuk nem volt. Bár az lett volna a feladatuk, hogy – mai szóval –

tanulás-módszertani útmutatást adjanak a segítségüket igénylő diákoknak, ehelyett inkább csak azt tűzték ki célul, hogy tanítványaik jól-rosszul megírják a házi feladataikat és bemagolják a leckéjüket. Nem véletlenül teszi fel cikkében Szilasi Móric a gúnyos költői kérdést: *„Ugy-e pompás kezekben van a családi oktatás?”* (Szilasi, 1886:53).

Azért, hogy vizsgálata eredményeiből általánosabb érvényű következtetést is levonhasson, Szilasi egy másik iskolából is gyűjtött adatokat a házitanítókról. A kontrollt jelentő házitanítói csoportot a VIII. kerületi reáliskola növendékei mellett instruktori feladatot ellátó férfiak alkották. Szilasi ennek az iskolának a négy alsó osztályából kapott az otthoni magántanításra vonatkozó információkat. Az adatok szerint a VIII. kerületi reáliskolában a négy alsó osztály diákjai mellett 71 házitanító működött, s az ottani diákokkal foglalkozó magántanítói réteg ugyanolyan heterogén képet mutatott az előképzettség tekintetében, mint a VII. kerületi gimnázium körül működő instruktorhálózat: 11 orvos, 17 műegyetemi hallgató, 13 középiskolai tanuló és 9 tanító mellett 6 jogász segítette a reáliskolások otthoni tanulását. Elenyésző számban volt még a házitanítók között az előbbieken kívül zeneakadémista, bölcsész, tanárjelölt, tanítójelölt, Ludovika-akadémiai hallgató és rabbinövendék. Jogosan összegzi tehát a másik kerület középiskolájában tanuló diákok instruktorainak számbavételét az alábbi kevéssé hízelgő mondattal Szilasi: *„Ez sem külön társaság az előbbinél”* (Szilasi, 1886:54).

Bár Szilasi nem említette, a magántanítás, instruktorkodás nemcsak az egyetemisták és a középiskola felsős diákjai számára tűnt alkalmas jövedelemforrásnak, de a pályán lévő tanárok is szívesen egészítették ki ilyen szolgáltatással szegényes fizetésüket. Erről a gyakorlatról természetesen a minisztériumnak is tudomása volt, és éppen a lehetséges visszaélések kiküszöbölésére több rendeletben is foglalkozott a tanárok által végzett magántanítás etikájának szabályozásával. Az 1869. május 21-én kiadott 2732. sz. miniszteri rendelet értelmében a magánoktatásban részesített tanuló vizsgáján az a tanár, aki őt privátim oktatta, fegyelmi vizsgálat terhe alatt nem vehet részt a kérdésben. Az 1874. szept. 28-án kiadott 25931. sz. rendelet pedig egyenesen már azt is megtiltja a tanároknak, hogy a saját intézetükbe járó tanulóknak magánoktatást adjanak. Ezt az utóbbi rendelkezést persze a legtöbb helyen nem tartották be a pedagógusok, csupán annyiban fogadtak szót a miniszteri utasításnak, hogy az általuk tanított osztályok diákjainak otthoni korrepetálásától elzárkóztak. 1897. december 17-én egy újabb miniszteri rendelettel bővült a tanárok magánoktatását megtiltó rendelkezések sora. Az 55512. sz. rendelet már a felső kereskedelmi iskolák, valamint a felső népiskolák és a polgári iskolák tanárainak is megtiltotta, hogy olyan diákoknak, akik intézetükbe rendes vagy magántanulónként beiratkoztak, magánórákat adjanak.

Ez utóbbi rendelet visszhangja elég nagy volt, néhány lapban nem is megfelelően értelmezték a miniszter szándékát. A *Hazánk* 1898. január 21-i számában „Proletár tanárok” címmel jelent meg egy reflexió, amely sérelmezte – a tanárok nevében – a tiltást. Többek között ilyen lehetséges következményt helyez kilátásba a rendelet kritikusa: *„Ez a rendelet (t. i.*

az, mely a privátákat betiltja) tehát újra csak a középiskolai tanárok nyomorát fogja növelni és következményeiben ma még beláthatatlan – vége azonban előrelátható: a magánóra helyett az egyenes megvesztegetés alakjában fog föllépni” (idézi Bozóky, 1898:363). Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Budapesti Köre a rendelet kiadása után megjelent sajtóreflexiókra – különösen a Hazánk említett cikkére – egy öt pontból álló nyilatkozatban reagált. Helyretették azt a sajtóbeli tévedést, amely szerint elsősorban a középiskolák tanárait sújtja ez a rendelet, mivel a két klasszikus középiskola-típus tanárait már jóval korábban eltiltották a privátórák adásától. Azt is hangsúlyozták a nyilatkozat megfogalmazói, hogy a középiskolai tanároknak nincs is igénye a magántanításra, mint mellékfoglalkozásra. „A középiskolai tanárság kéri minden barátját – írják a nyilatkozatban –, hogy ne kívánjanak számára olyan engedélyt, melyet maga a tanárság nemcsak hogy nem kíván, de a mely ellen maga is tiltakoznék” (Bozóky, 1898:364). Egyben vissza is utasították a nyilatkozat szerzői azt a rosszhiszemű feltevést, hogy a magántanítástól való eltiltás a megvesztegethetőség veszélyét vonná maga után. A miniszter privát tanítást tiltó rendelete egyébként a polgári iskolai tanárok 1898. április 5-i választmányi gyűlésén is szóba került: az összejövetelen a marosvásárhelyi polgári iskola tantestülete indítványozta, hogy kérjék fel a minisztert a magántanítás ügyében kiadott rendeletének visszavonására. Az indítvány azonban nem kapott számottevő támogatást.

A magántanítás lehetséges hibái és negatív következményei

A magántanítás tehát több probléma egyidejű és rövidtávon talán hatékony orvoslását jelentette, azonban közben ez az intézmény maga is további problémák forrásává vált. Ezek közé tartozott például az, hogy sok esetben a nevelő, a házitanító személyisége is kiforratlan, éretlen volt, így nem mindig volt pozitív hatással a növendékére, nemcsak jót tanulhatott tőle a gondjaira bízott diák. Nem szolgálta ennek a tanítási-tanulási formának a hatékonyságát a házitanító kiszolgáltatottsága, alárendelt helyzete sem. A magántanítás gyakorlatát helytelenítő pedagógusok leginkább a „gyerektanárok”, diáktanárok „hályogkovács”-típusú oktatási eljárásaitól féltették az instruktorok segítségére szoruló diákokat. Az instruktori megélhetést választó fiataloknak már csak zsenge életkorukból adódóan sem volt lehetőségük arra, hogy didaktikai, módszertani ismeretekre alapozva tervezzék meg és bonyolítsák le a diákjaiknak adott órákat. Így legtöbbször a saját iskolai tanulmányaik alatt ellesett, volt tanáraiktól átvett oktatási módszereket használták, de azokat sem kellő tudatossággal, nem látták az egyes lépések mögötti részcélokat, pusztán mechanikusan alkalmazták a látott fogásokat, ha egyáltalán alkalmazták őket. Sok esetben helytelen tanulási technikát sajátítottak el diákjaikkal: emlézésre, a tananyag szóról szóra történő megtanulására készítették őket.

Így nem csoda, hogy a szülőknek szóló írásokban, útmutatókban is megjelent az instruktortéma, arra figyelmeztették a tanárok a középiskolás ifjak szüleit, hogy alaposan nézzék meg, kit fogadnak házitanítóul gyermekük mellé. Arra külön intették az ilyen szolgáltatás igénybevételét elhatározó szülőket, hogy ne csak az instruktor odavételekor járjanak el körültekintéssel, hanem végig ellenőrizzék, hogyan, milyen módszerrel és hatékonysággal segíti gyermekük otthoni tanulását, leckevégzését. Jó példa az ilyen gondos figyelmeztetésre az érsekújvári községi katolikus gimnázium 1901/1902-es tanévről kiadott értesítőjének „Az iskolai és a házi nevelés” c. tanulmánya. Ebben a szerző arra is kitér, milyen háttérű diákok végzik, és milyen körülmények között a házitanítói munkát. Többek között így mutatja be a helyzetüket és az általuk alkalmazott „módszereket”: *„Mindezen bajoknál még gyakrabban előfordul, hogy a szülő, a ki gyermekével foglalkozni nem tud, vagy nem akar, instruktort vesz fia mellé. Igaz ugyan, hogy a legjobb szándék vezérli ebben a lettében, csakhogy sokszor többet árt vele, mint a mennyit használ. Az instructorok legnagyobb része az iskolának olyan jobb tanulóiból kerül ki, a kik kénytelenek – sajnos – már most néhány forintért tanítani, hogy magukat föntarthassák. Sajnálatra méltó tanulók, kik az élet nehéz küzdelmeit már gyermekkorukban megízlelik, akiknek nincs gyermek-, nincs ifjúkoruk; a tanulási vágy és kitartás csak keserves kenyérrel látja el őket. A munkavágy, a mely sohasem volt és lesz szegény, megbecsülendő ez ifjakban, azonban a végzett munka sokszor nem hozza meg a kívánt hasznot és eredményt. Az instructor rendszerint a délutáni iskolaórák után megy tanítványához, – a legtöbb esetben igen rossz tanuló – s vele a másnapi leczkék tanulásához fog. De hogyan? Az instructor ledictálja neki a praeparatiót, fordítást, vagy elébe teszi a már előre elkészített házi írásbeli feladatot, helyette megcsinálja a rajzokat, szóval mindent. A tanítvány értelem nélküli gép lesz, a mely csak másol s azt is rosszul. Igaz, hogy ilyenkor is tanul valamit, mintegy ráragad arra az író- vagy másológépre a leirottból valami, de az vajmi kevés. Tisztelet, becsület a nem ilyen instructoroknak, a kik hasznos, megfizethetetlen munkát végeznek, a kik csak díszére válnak annak az intézetnek, mely őket nevelte. A szülőnek kötelessége a választandó instructornak szellemi és erkölcsi képességeiről előre tudakozódni, meggyőződést szerezni, őt munkájában személyesen ellenőrizni és nem pusztán a perczre betartott leckeórákkal megelégedni”* (Nowotny, 1902:9).

A pedagógus szerző az „instruktorral segített” otthoni tanulás egyik olyan lehetséges következményére is kitért az írásában, amelyet valószínűleg nagyon kevés szülő gondolt át a házitanító felfogadásakor: nevezetesen arra, hogy önállótlaná, bátortalanná válhat az a gyermek, aki túlságosan hozzászokik iskoláskorában a másoktól kapott segítséghez, irányításhoz. A hosszú távú következményt a következő ijesztő vízióban tárta a szülők elé: *„Mert az olyan, folyton csak az instructor eszével gondolkodó gyermekből ugyan mi lesz az életben, a hol minden embernek megvan a maga kiszabott munkaköre. Önállósága semmi, kedve a munkához kevés, vagy éppen semmi, gondolkodni nem tudó, az élet nehéz csatáiban hamar elbukó egyén. Tud az ilyen magának szerepet találni az*

életben, tud alkotni, tenni, vagy épen feltűnni tetteirejével? Nem. Tudja az ilyen, mi az a kötelesség, lelkiismeret, szorgalom? Nem” (Nowotny, 1902:9-10). Abban igaza van a szerzőnek, hogy aki helyett folyton megrágnak az ételt, annak a fogai elszoknak a rágástól, aki helyett megoldják a problémákat, az nem tanulja meg, hogyan kell kiutat találni, küzdeni nehéz helyzetekben. A mai pedagógia ezt úgy fogalmazza meg, hogy a problémamegoldó gondolkodás képességének fejlesztésénél aligha lehet fontosabb célja egy igazi pedagógusnak, bármilyen iskolafokon és bármilyen tárgyat is tanítson. Egy százhusz évvel ezelőtt tevékenykedő diáktanító nyilván nem lehetett még tisztában azzal, mely gondolkodási műveletek fejlesztésével képes tanítványát az önálló problémamegoldásra nevelni, még azt sem tudhatta, miért is szükséges egy-egy tudáselem, ismeret elsajátíttatása.

A tanárok érdekei és a magántanítás

Az instruktortéma tehát a XIX. század utolsó harmadában került felszínre, és mindvégig felszínen is maradt a folyóiratok, szaklapok hasábjain, polémiák kiváltójaként, a pedagógustársadalmat megosztó kérdésként. Az egyik fontos kérdés továbbra is az a pedagógusetikai dilemma maradt, hogy egy tanár adhat-e magánórát a saját tanítványainak, akár „priváta” formájában az iskolában (s akkor egy csoportnak), akár a lakásán (egy-egy tanítványnak). Öreg János, a debreceni református kollégium főgimnáziumának tanára egyik írásában a tanárok nézőpontjából közelítette meg ezt a kényes kérdést. Ő úgy véli (s ezt logikus érveléssel be is bizonyítja), hogy mind a szülőknek, mind a tanulóknak, mind a tanároknak az érdekeit szolgálja, hogy ne tiltsák el a középiskolák tanárait a privátok tartásától és a szűkebb értelemben vett (otthoni) magántanítástól. A tanárok számára ez csak nemcsak anyagi, de pedagógiai haszonnal is járna. A magántanításnak ezt a pozitív hozadékát így mutatja be a debreceni tanár: *„Sőt a tanárra a magán tanításnak még az a haszna is lenne, hogy egyénileg is kiismerné növendékeit s nemcsak tanítói, de nevelői hatást is gyakorolhatna rájuk. A mellett, ha a gyengébb tanulókat gyakrabban foglalkoztatja, őket a megtanulandók elsajátítására képesíti [,] az által az osztály egészének színvonalát is emelné, nem lenne kénytelen a közórán sok időt vesztegetni azzal, hogy az ilyenekből valamelyes feleletet kipróbáljon, s ekként a meggazdálkodott időben előbbre mehetne és így sokkal többet végezhetne, mint jelenlegi nyomorult helyzetünkben”* (Öreg, 1889:233).

Nem hallgatta el Öreg János azt sem, hogy a középiskolai tanári társadalom igenis rá volt szorulva a XIX. század végén arra, hogy mellékjövedelemre is szert tegyen a tisztos polgári életmódot alig biztosító iskolai jövedelme mellett. Márpedig mi másból tudott egy tanár némi mellékkeresethez jutni, ha nem a privát órákból? Így festette le a korabeli tanári társadalom anyagi helyzetét a tehetséges debreceni tanárember: *„...ha szétnézünk a tanári státuszban, csakugyan azt látjuk, hogy a kinek*

véletlen családi vagyona nincs, az többnyire jövedelmének szaporítása végett valami mellék foglalkozásra adja magát. És így az a mentség is hiába való, hogy azért nem engedtetik meg a tanárnak, hogy magán órán tanítson, hogy túlságosan ki ne fáraszsza magát. A szegény ember bizony fárad, ha tanítással nem teheti, más terhet vesz nyakába, vagy elkeseredettségében tankönyv írásra vetemedik. Úgy bizony! A szegénység a roppant tankönyv címnek az oka; mert abból, míg a miniszterium meg nem rendszabályozta, ha nem csurrant, mégis csak cseppent. Már hogy a tankönyvirás, vagy a hivatásunkkal ellenkező munka teljesítése nem fárasztóbb-e, mintha azzal foglalkozunk, a mihez legjobban értünk, azt gyarló eszemmel nem bírom felfogni. Míg tehát a tanároknak a magán tanítástól való eltiltásával a tanítás érdeke mit sem nyert, addig kimondhatjuk, hogy a tanárok anyagilag sokat, nagyon sokat veszítettek” (Öreg, 1889:233).

A debreceni tanárral Kondor József csurgói kollégája szállt vitába a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain. Ő egyáltalán nem fogadta el azt az állítást, hogy a tanárok anyagi helyzete és pedagógiai érdeke is egyaránt kívánja a (képesített pedagógus által gyakorolt) magántanítás fenntartását. Kondor éppen a tanárok (anyagi) függetlenségére és hivatásának méltóságára hivatkozik, amikor ellenzi ezt a gyakorlatot, ráadásul úgy véli, hogy az a tanár, aki reggeltől estig órákat ad, nem tud elengedő időt szánni az önképzésére, pedig ez ugyancsak kötelessége volna egy középiskolai oktatónak. Kondor elsősorban a tanári társadalom tagjaihoz illő nemes idealizmusra, puritán életvitelre hivatkozik, amikor elutasítja a mellékjövedelem-szerzés szükségességét. Ezt írja: *„Ha pedig a jobb javadalmazású állásokat vesszük: akkor könnyen leszámolhatunk a kérdés ez oldalával. Felfogásom szerint a tanárnak ily esetben meg lehet [,] meg kell elégedni fizetésével s csak a mennyiben hivatalos teendői engedik s a mennyiben nem jár a tanítás ügyének hátrányával: szabad mellékjövedelemhez nyulnia. S ha a bőség és a benső megelégedés között kell választania – kétség nélkül válaszsza az utóbbit”* (Kondor, 1889:388-389).

Azt természetesen jól látta a csurgói pedagógus is, hogy a magántanítás intézményét leginkább a középiskolai kontraszelekció tartja életben, s amíg a középiskolákba kerülő diákság nem lesz szigorúbban megszűrve, addig nem lehet ez ellen a gyakorlat ellen eredményesen küzdeni. A sok fórumon felpanaszolt helyzet megoldását ő így képzei el: *„... a természetes tanulság az volna: az illetékesek, úgy egyesek mint hatóságok, a mennyiben szükséges, az állam segítségével állítsanak convictusokkal, ösztöndíjakkal stb. ellátott gyakorlatiasabb célú középiskolákat, illetve polgáriskolákat”* (Kondor, 1889:389).

Több korabeli cikkben is feltűnik az a kijelentés, hogy a magántanítás a tanári állás méltóságával, természetével összeegyeztethetetlen. E cikkek szerzői úgy gondolták, hogy a méltatlan megalázkodás, a pedagógiai szolgáltatások szinte piaci stílusú felkínálása aláássa a tanárok tekintélyét, szégyenletes helyzetbe hozza a tanári társadalmat. Így gondolkodott Nagy Barnabás is, akit a lapokban egyre-másra feltűnő, tanárok által feladott, magántanítványokra vadászó hirdetések háborítottak fel. *„Demokratikus*

gondolkodásunk nem tart vissza annak kijelentésétől – írta a hirdetések olvastán elképedt tanár –, hogy nem vall a tanári állás nagyfokú megbecsülésére, ha »szolgálatunkat« a nagyérdemű közönségnek abban a hírlapi rovatban ajánlgatjuk, ahol a manikűr, a csapos fiú, a száraz dajka, az ismeretséget kereső színinövendék, a mindenre kész Alfonz úr, és a kifutó meg egyéb »állást kereső«. [...] Egyáltalán nem enyhíti a hirdetés üzleti szellemét az, hogy »komoly jelentkezőket« keresnek e »vidéki középiskolai tanárok«, akik bizonyára érezték is, hogy állásuk dekorumát kockáztatják illetően vállalkozással, midőn nevüket és lakóhelyüket a kiadóhivatal jól eső diszkréciójára bízták. Az orvosok és ügyvédek állásukbeli tiszttségbe ütköző dolognak tartják az e fajta hirdetetgetést. Miért ne érezzünk mi is az övékhez hasonló büszkeséget, mikor állásunk megbecsüléséről van szó!» (Nagy, 1907:804).

Zárógondolatok: a magántanítás színe és visszája

Számos bizonyítékot találunk arra, hogy a XIX. század végi hazai középosztály életmódjába, szokásaiba szervesen beépült, hogy a jómódú családok a szerény eredménnyel tanuló fiúgyermek mellett házitanítót, korrepetitort tartottak. Ezeknél a családoknál a hétköznapi délutánok állandó szereplője volt a házitanító, akinek díjazása részben korától és képzettségétől, részben az őt felfogadó család anyagi helyzetétől függött. Az instruktor felkészültsége, pedagógiai rátermettsége mellett a tanítványával kialakított kapcsolatának minősége is meghatározta azt, hogy pusztán lecke kikérdezés, a délelőtt közölt ismeretek újbóli elmagyarázása, átvétele töltötte ki a magántanítás idejét, vagy esetleg komolyabb, mélyebb oktatómunkát jelentő próbálkozások, a tanuló személyiségfejlődését támogató nevelési szándékok is megvalósulhattak a napi leckeórák alatt.

Híres íróink, költőink közül többen folytattak házitanítói gyakorlatot felsős diákkorukban vagy állástalanságuk, pályakezdésük éveiben. Ady Endre például – bár már zilahi felsős gimnazista korában instruktorkodott – még a temesvári díjnokként, az 1897-es év őszi hónapjaiban is házitanítói állást vállalt hivatali főnöke, Omazta Lajos fiai mellett. Ennek a temesvári házitanítókodásnak az emlékeit az egyik egykori tanítvány, az édesapja keresztnevét továbbvivő Lajos elevenítette fel évtizedekkel később Franyó Zoltánnak: „Ő elmondotta, milyen hamar barátkoztak meg az új házitanítóval. Rendkívül megnyerő, szinte varázslatos modora volt, és különös képessége ahhoz, hogy környezetét egy csapásra meghódítsa. A házi oktatás is valóságos mulatság volt. Néhány perc grammatika, természetrajz, számtan, – aztán jöttek az érdekesítő mesék... Hej, milyen szívesen hallgattuk! Olyan érdekesen tudott meséket, zilahi diákcsínyeket és kalandokat feltálatni a házitanító, hogy alig akartuk elengedni, amikor a leckeóra végetért. Reggeltől estig elszórakoztatott volna bennünket, ha más dolga nincsen. Édesapánk is meg volt elégedve vele, de különösen Pista, a legidősebb bátyánk, aki Adynál öt évvel

fiatalabb. Ady harmadik látogatásakor már jópajtások voltak, és a tizedik után – »pertut« is ittak a házitanító és Pista bátyám. Ady Endre lelkén szárad, hogy ő volt az, aki az ötödikes gimnazistával megízleltette a hegyaljai bort Arany János utcai hónapos szobájában” (Franyó, 1965:202).

Azért is tartom szükségesnek dolgozatom végén ezt a rövid visszaemlékezést bemutatni, mert az instruktori rendszer szinte összes erénye és lehetséges veszélye, összes pozitívuma és negatívuma benne volt az idézett szövegben. A diák és nehezen értett tananyag közé játszi könnyedséggel hidat építő házitanító pedagógiai munkájában ugyan sikeres volt, de ő ismertette meg tanítványát a szesz mámorával, s ha tovább tart instruktori tevékenysége, ki tudja, még milyen más mámorokhoz is eljuttatta volna a tizenöt éves, fogékony lelkű serdülőt. Ez az az életkor, amikor a fiúk egy fiatal férfiban idolt, példát látnak, s éppen ezért meggondolatlanul követik mindenben, akár a káros szenvedélyekben, felelőtlen szórakozásokban is. Adyról tudjuk (öccse és más életrajzírói műveiből), hogy kiválóan magyarózott, volt benne egy halvány „tanáros” vonás, de az is közismert róla, hogy képtelen volt ellenállni a bor, a nő és az éjszakai mulatozás által kínált mámoroknak, így alkalmatlan volt arra, hogy fiatal fiúknak jó példát mutasson, mértékletes, kiegyensúlyozott életmódra nevelje őket.

Dolgozatomból kiderül, hogy a magántanítást ellenző pedagógusok leginkább az iskola „mundérjának” a becsületét féltették ettől a félillegális gyakorlattól, és többnyire a diáktanítók tudományos és pedagógiai felkészültségét kifogásolták. Arról már kevesebbet írtak, hogy az egyes tárgyak alapos ismerete és a jó didaktikai érzék mellett a házitanító esetében a fejlett erkölcsiség, a fiatalabbak vezetéséhez elengedhetetlen kiforrott jellem is szükséges. Az mindenesetre tanulságos, hogy a saját tekintélyüket számos módon körbebástyázó, védelmező dualizmus kori hazai középiskolák mennyire nem tudtak mit kezdeni a magántanítás jelenségével. Hiába adták ki az egymás után jövő miniszterek újra és újra a privát órák adását tiltó rendelkezéseket, a tanárok jó része nem vett tudomást a tiltásról, és ugyanúgy folytatta tovább a magántanítást. A középiskolák igazgatói és tanárai azzal is tisztában voltak, hogy sok diákjuk tanulását a vállalt feladatra nem feltétlenül alkalmas felsős diákok és egyetemisták segítik, s akárhogy is tiltakoztak ez ellen, a rendszert nem tudták felszámolni. A gyengén tanuló diákok érdeke az volt, hogy ne bukjanak meg, a szüleik érdeke az volt, hogy a gyermekük taníttatására fordított összeget (a tandíjat) ne feleslegesen adják ki, s érettségizett embert, urat neveljenek a gyermekükből. A cél szentesítette az eszközt, amely ugyan sok esetben pedagógiailag kifogásolható volt, és a szülők által előre nem látott, káros következményekhez is vezethetett, de ők nem is gondolkodtak nagyobb távlatokban, számukra a rövid távon elérhető eredmények reménye volt igazán lényeges.

Irodalomjegyzék

- Bozóky Endre (1898). Budapesti kör. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 31 (17), 362-365.
- Franyó Zoltán (1965). Ady Endre – táblai díjnok úr. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 69 (2), 199-204.
- Kondor József (1889). Még egyszer a magántanításról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 32 (13), 387-390.
- Malmosi Károly (1875). A tanulóknak az iskolán kívül való taníttatása. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 8 (9), 296-301.
- Nagy Barnabás (1907). Apró hirdetések és a tanári ethika. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 40 (10), 804-805.
- Nowotny Henrik (1902). Az iskolai és a házi nevelés. In Felix János (szerk.), *Az érsekújvári Közs. Kath. Főgymnasium értesítője az 1901-1902. tanévről* (pp. 1-13). Érsekújvár: Winter Zsigmond könyvnyomdája.
- Öreg János (1889). A magán tanítás. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 32 (8), 230-234.
- Szilasi Móricz (1886). Mivel lehetne az internatust pótolni? *Magyar Tanügy* (új folyam), 4 (1-2), 46-55.
- Vida Károly (1886). A magántanítás ügye középiskoláinkban. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 20 (1), 21-34.